

türk modernleşmesinin batıcı ve islamcı halkaları/evreleri

ALİ OSMANOĞLU

Osmanlı İmparatorluğu'nun üç kitada farklı din, dil ve ırklara mensup insanlara bir arada ve barış içinde yaşayabilme ortamını hazırladığı Ortaçağ'da, Batı karanlık dönemini yaşamıştır. Fakat İmparatorluk, zaman içerisinde duraklama ve gerileme dönemlerinden geçmiş, nihayet yıkılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, son iki yüzyılında Batı'ya yönelik ve ona açık bir siyaset uygulamıştır. Özellikle 19. yüzyıl, çok farklı düşünce ve uygulamalara sahne olmuştur. Kuşkusuz burada, Tanzimat (1839), Islahat (1856) ve Meşrutiyet (1876) dönemlerinin etkisi büyüktür.

1. Tanzimat Döneminin Kültürel Yapısı

13-19. yüzyıllar arasındaki Osmanlı kültürü, birçok alanda gelişme göstermesine karşın, Batı'nın 16. yüzyıldan sonra ilim, teknoloji ve felsefe alanlarında gösterdiği performansa ulaşamamıştır ve dolayısıyla geri kalmakla yüz yüze gelmiştir. Osmanlı uleması, İslam

toplumunun 8-11. yüzyıllardaki gelişmelerini ve ilmî seviyesini koruyamamış; Batı'nın kaydetmiş olduğu ilerlemeleri gösterememiş; ancak kadim İslam eserlerinin haşiyelerini, şerhlerini yapmak, bazılarını da Türkçeye çevirmekle yetinmiştir.¹

Tanzimat'ın da ilan edildiği yüzyıl içinde, Osmanlı toplumu, Doğu ve Batı, eski ve yeni, alaturka ve alafranga gibi olgularla karşı karşıya geldiği halde, kafalarda, bu hakiki bir "dram" yaratmadı. Uzun bir süre, bu iki âlem hiçbir senteze ulaşmadan, aynı kafanın içinde yan yana yaşadı. Türk toplumunun en buhranlı problemi, bir senteze ulaşmayan bu iki görüşün sürmesidir.²

18. yüzyıldan itibaren Avrupa ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin ve Batı'da öğrenim görenlerin sayılarının artması, daha önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak derecede bir fikrî ilerleme ve gelişme meydana getirmiştir. Ancak bu münasebet, (o dönemde) Garp medeniyetinin mahiyetini, esaslarını kavramak ve ona göre hareket etmek için yeterli değildi. Buna rağmen uygulama imkânı olup olmadığı düşünülmeden, kamuoyu ve gerekli vasıtalar hazırlanmadan birtakım reformlara ve yeniliklere teşebbüs edildi. İçinde çalışacak insanlar yetiştirilmeden teşkilatlar kuruldu; uygulamayı yapacak hakimler ve memurlar yetiştirilmeden kanunlar, talimatlar, nizamlar vâzedildi; uzman ve kalifiye elemanlar, mühendisler temin edilmeden fabrikalar, öğretmenler yetiştirilmeden okullar açıldı. Dahası Tanzimat döneminde, Rüştüye'den başka mektep yokken, elde yetişmiş öğrenci veya hoca bulunmazken Darülfunûn kurulmak istendi. Tüm bu şartlar ortada iken, yapılan ıslahatlar, yenilikler ve reform teşebbüsleri sonuçsuz kalmaya mahkumdu. Bu yanlış ve plansız uygulamalar neticesinde, bugün bile kurtulamadığımız hurafelerin ve itikatların cemiyetin içine yerleştiği görül-

mektedir. Tanzimat Hareketi, insanımız ve idarî mekanizmamızın özünde önemli değişiklikleri gerçekleştirmesi gerekirken, yapılanlar şekil ve gösteriş düzeyinde kalmıştır. Tanzimat'ın, devlet ve millet için en büyük fenalığı, bu gibi noktalarda gerçekleşmiştir.³

18. yüzyıldan itibaren Avrupa ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin ve Batı'da öğrenim görenlerin sayılarının artması, daha önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak derecede bir fikrî ilerleme ve gelişme meydana getirmiştir.

Tanzimat, aynı zamanda bir zihniyettir. Sonraki devrelerin biraz da küçümseyerek "Tanzimat Kafası" dedikleri toplum anlayışı, Osmanlı ıslahat hareketlerine çekingen, muhafazakâr (teokratik ve gelenekçi), ikici (telifçi ve tavizci), fakat daima araştırmacı ve Batıcı damgasını vuran bir zihniyettir.

Tanzimat hareketi, bir problem haline gelmiş olan Osmanlı İmparatorluğu meselesini, git-tikçe ağırlaşan ve artan yabancı müdahalesinin baskısı altında, aydın bir ekibin çözmeye çalışması girişimidir. Osmanlı Devleti, bu فرمان ile ilk olarak, Batı'nın üstünlüğünü kabul etmiştir. Aynı zamanda Batı'nın yükselişi karşısında, bu olayla da bir nevi aşağılık kompleksine kapılmıştır.⁴

Yine de İlber Ortaylı'nın dediği gibi, Tanzimat, "her şeye rağmen Türkiye idaresini modernleştirmek yolunda önemli gelişmeler sağlamıştır."⁵

2. Batılılaşma Hareketinin İlk İşaretleri: Birinci Meşrutiyet

1876 Kanuni Esası'si tam bir telifçilik eseridir. Çünkü o dönemde, Osmanlı idareci sınıfı içinde iki grup ortaya çıkmıştır. Muhafazakârlar, Padişah'ın yetkilerinin kısıtlanmamasını ve sınırlandırılmamasını isterlerken; Islahatçılar,

doğrudan doğruya ve padişahın karşısında seçimle kurulmuş bir organın bulunması konusunda diretmişlerdir. Bu konuda Tunaya, "Meşrutiyet taraftarı olan ve bu rejimi kurmak taahhüdü ile tahta çıkan II. Abdülhamit, muhafazakâr çevrenin davranışlarında istikbalinin emniyetini görmüştür"⁶ derken, bir noktayı dikkate almamıştır. Zira, dönemin İslamcılarının II. Abdülhamit'le bağlantılarının kesik olması ve İslamcılardan Manastırlı İsmail Hakkı, Said-i Nursi, Elmalı Hamdi Yazır vb. kimselerin de padişahla ilişkilerinin çok iyi olmaması, yukarıdaki iddiayı desteklememektedir.⁷

Birinci Meşrutiyet, sosyal alanda, Tanzimat'tan fazla ıslahat gerçekleştirememiştir. Fakat, ileride yapılacak bütün ıslahat hareketlerinin ilk kıvılcımı olarak da adından daima söz ettirmiştir.

Birinci Meşrutiyet, sosyal alanda, Tanzimat'tan fazla ıslahat gerçekleştirememiştir. Fakat, ileride yapılacak bütün ıslahat hareketlerinin ilk kıvılcımı olarak da adından daima söz ettirmiştir. Millet temsilcilerinin neler yapabileceği, ilk defa olarak anlaşılmiş, sonraki devirlerin ideali olmuştur. Bir Parlamento bir devleti kurtarabilirdi. Şu halde Meşrutiyet adı verilen sistem, en gerçek ıslahatın ilk şartı ve aynı zamanda bizzat kendisiydi. Bu kısa süren denemeyle, parlamento hayatı, nesilden nesile bir ideal aktarılmıştır. Bu idealin yaşatıcıları, Abdülhamit devrine karşı isyan eden ikinci Jön Türk hareketinin mensupları olmuşlardır. Bundan böyle Batılılaşmanın adı, Meşrutiyetin yeniden ilanı olacaktır.⁸

3. İkinci Meşrutiyet Dönemi

Meşrutiyet'in ikinci defa ilan edilmesiyle iktidar partisi İttihat ve Terakki, devlet teşkilatını ve siyasal yaşamı kendi kontrolü altına almış

ve parlamento çoğunluğunun da kendi temsilcilerinden oluşmasını sağlamıştır. Seçimlere bizzat müdahale etmiş ve demokratik kalıpların arkasında kurulmuş olan bu tahakküm, siyasî hayatı felce uğratmıştır. Böyle bir siyasal ortamda, kültür alanında Milliyetçilik-Garpçılık prensibinin bilhassa uygulandığı, hurafe ve gelenekçiliğe karşı büyük çapta savaş açıldığı bir vakiadır. Mesela, Üniversite derslerine kadın talebelerin erkeklerle devam etmeleri ve kadınların iş hayatına atılmaları bu arada kayda değer olaylardır. Eğitimin laik olması, dinî teşkilatın okullara müdahale etmemesi, üniversitenin özerkliğe kavuşması amacıyla önlemler alınmış ve yeni kurumlar ihdas edilmiştir. Bu arada Milli Kütüphane, Milli Hazine-i Evrak, Milli Coğrafya Cemiyeti, turizm hizmetleriyle ilgili tesisler kurulmuştur. Millî tarih alanında ve diğer ders kitapları sahasında yapılan çalışmalar üzerinde durulacak değerde olan teşebbüslerdir. Millî müzik, millî filmcilik, edebiyatta millî hamleler, dilde Türkçecilik, Osmanlı alfabesinin sadeleştirilmesi, İttihat ve Terakki'nin bu dönemdeki kültür ve sanat alanındaki icraatları olmuştur. Bu icraatlar, yeni kurulacak olan Cumhuriyet'in dayanak noktaları olmuş, devrimler de bunlardan alınan ilhamla gerçekleştirilmiştir.⁹

Hukuk alanında göze çarpan en önemli hareket, laikleşme uygulamalarıdır. İttihat ve Terakki, her şeyden önce yargı organlarını şer'î müesseselerin etkisinden kurtarmayı kararlaştırmıştır. Mahkemeler, doğrudan doğruya ve yalnız Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Bu cereyanın sonucunda, evlenme ve boşanmaya dair bir Kararname (*Münakehât ve Müfarekât Kararnamesi*) yapılmıştır. Hukuk alanında yapılmak istenen ıslahat arasında "teaddüdü zevcat"ın (*çok kadınla evlilik, poligami*), hükümdarın yetkileri alanına girdiği ve menedilmesi görüşü ortaya atılmış, cevaz müessesesinden faydalanılmak yoluna gidilmiştir.¹⁰

İkinci Meşrutiyet, Batılı anlamda yoğun bir siyasal yaşamın ortaya çıktığı bir dönemdir. Türkiye tarihinde ilk defa kamuoyu denilen toplumsal katılım, bu dönemde gerçekleşmiştir. Yine fikirlerin birer akım haline gelmesi bu döneme rast gelmiştir. Bilhassa 1912 yılına kadar, siyasî partilerin, iktidar ve muhalefetiyle oluşması -çok eksiklerine rağmen- bu zamanda ortaya çıkmıştır. Bütün yönleriyle II. Meşrutiyet, Batı fikir ve müesseselerine ardına kadar açık bir "giriş kapısı" olmuştur. Ve zamana göre en modern fikirlerin tatbik edilme teşebbüsüne girişildiği, Doğulu ve hazırlıksız bir toplum örneğini vermiştir. Meşrutiyet, toplumun bütün yönlerini kontrol altında bulduran İttihat ve Terakî'nin, parti programını teorik olmaktan çıkarıp kanunlaştırması, kaideler ve kurallar haline getirmesi, parlamentoya hakimiyetinden dolayı zor olmamıştır. Otoriter özellikleri yanında ıslahatın millî-laik ve otarşik bir devlet formülüne varmak istediği açıkça görülmektedir. Böylelikle II. Meşrutiyet uzun bir zaman cesaret edilemeyen kararları almıştır. Fakat o da Osmanlılık ve İslamcılık kadroları içinde kalmak mecburiyetinde bulunduğu için, çekingen, muhafazakar ve tavizci kalmıştır.¹¹

Tanzimat'tan beri, hatta gerilemenin başladığı yıllardan beri, Osmanlı Devleti'nde, idarecilerin, düşünürlerin ve ilim çevresinin sorduğu ve cevabını bulmaya çalıştığı bir soru vardır: "Bu devlet nasıl kurtulur?" Cumhuriyet dönemine kadar yapılan ıslahat ve modernizm hareketlerinin temelinde bu "soru"nun cevabı yatmaktadır.

II. Meşrutiyet döneminde bu kaygıların tesiriyle devletin içinde bulunduğu siyasî ve sosyal bozuklukların düzeltilmesi ve devletin bütünlüğünü tehdit eden tehlikelerin kaldırılması gayesiyle, bir takım düşüncelerin ileri sürüldüğü görülmüştür. Muhtelif doktrinleri temsil eden farklı fikir grupları, aynı zamanda

birbirlerinin değişik görüşlerine tahammül ederek, her birisi devletin çöküşünü önleyici tedbir ve esasları tespitte çalışmışlardır.¹²

Meşrutiyet dönemleri, "toplumun içindeki ideoloji-teknoloji uyumsuzluğu, toplumun kendi oluşturacağı çözümler yerine Batı etkisi ile çözülmek istendiği için, çok anlamlı ve fonksiyonel olamamıştır".¹³

4. İkinci Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımları

İkinci Meşrutiyet dönemi, çok farklı fikirlerin söylendiği, çözüm olarak sunulduğu ve "kurtarıcı" olarak kabul edildiği bir zaman dilimi olarak Türklerin tarihinde yerini almıştır.

Batı kaynaklı görüşlerin, Batı'da eğitim görenler veya çeşitli nedenlerle orada bulunanlar tarafından ülke gündemine getirilmesi; keza eş zamanlı olarak içerdeki ıslahat teşebbüsleri de ivme kazanınca, birtakım yeni fikir akımları yeşermeye başlamıştır. Tunaya bunları "Garpcılar, İslamcılar, Türkçüler, Meslekçiler, Sosyalistler"¹⁴ olarak; Mümtaz Turhan, Ülken, Bernard Lewis gibi araştırmacı ve akademisyenler, bu dönem fikir hareketlerini "Garpcılık, (Ülken bunu Avrupacılık diye isimlendirmiştir) Türkçülük ve İslamcılık olarak isimlendirmişlerdir.¹⁵

Meşrutiyet döneminde yaşamış hemen her yazar veya aydın, genellikle bu fikir akımlarından birisine dâhil olmuştur.

İkinci Meşrutiyet, Batılı anlamda yoğun bir siyasal yaşamın ortaya çıktığı bir dönemdir. Türkiye tarihinde ilk defa kamuoyu denilen toplumsal katılım, bu dönemde gerçekleşmiştir.

1908'den hemen hemen 1922'ye kadar imparatorluğun fikrî hayatına, yeni bir nesil damgasını vurmamıştır. Çok erken yaşta mücadeleye başlamış olan bu devrin fikir temsilcileri, hem bu dönemde (Osmanlı Devleti'nin son

döneminde] hem de daha fazlasıyla yeni Türk İnkılâbı'ndan sonraki dönemde, TBMM Hükümeti ve Cumhuriyet rejimi içinde faal rol oynamış, etkili yerlerde (bürokraside, siyasal kademelerde vb.) bulunmuşlardır. Ziya Gökalp, M. Fuad (Köprülü), Celal Nuri, Dr. Abdullah Cevdet (1869-1931), Mehmet Akif (1873-1936) ve araştırmamızın konusunu oluşturan M. Şemseddin (Günaltay) bunlar arasında sayılabilir.¹⁶ Sadece bu isimlerle de bu hareketi sınırlandırmak mümkün değildir.

a.Garpçılık (Baticılık, Avrupacılık)

Garpçılar, memleketin kurtuluşunu mutlak olarak Batı düşüncesine yönelmekte bulduklarından kendilerine bu isim verilmiştir. Bu akımın temsilcilerine göre, tek bir medeniyet vardır, o da Batı medeniyetidir. Öyleyse memleket, bu medeniyete yönelmekle eski kudretini kazanacaktır. Garpçılar açık bir şekilde olmasa da laiklik düşüncesinin ilk belirtilerini göstermişlerdir.¹⁷

Bu akımı savunanlar arasında fikir ayrılıkları görülmektedir. Mesela Batılılaşmayı, salt sanayi ve teknoloji alanına yöneltmeye gayret edenler olduğu gibi, yalnız hukuksal alana yönlendirenler de bulunmaktadır.¹⁸

Garpçılar, memleketin kurtuluşunu mutlak olarak Batı düşüncesine yönelmekte bulduklarından kendilerine bu isim verilmiştir. Bu akımın temsilcilerine göre, tek bir medeniyet vardır, o da Batı medeniyetidir.

Baticılar, bu noktada şu soruyu ortaya atmışlardır. "Avrupa medeniyetinden neler almalıyız?" Fakat onlar, bu sorunun cevabı hususunda ortak bir karar verememişlerdir. Gayeleri kısaca şöyle özetlenebilir: Batı'nın ekonomik ve sosyal hayatını almak, bunun yanında Osmanlı toplumunu ilim ve teknik bakımlarından teçhiz etmek.¹⁹

Aşırı Baticıların bulduğu çare ise, daha az değil, fakat daha çok Batılılaşma idi. Onlara göre, kendilerinden önceki reformcuların hatası, yeteri kadar ileri gitmemiş olmalarıydı. Batılılaşma bir tercih meselesi değil, bir ölüm kalım meselesiydi. Nitekim Ahmet Muhtar 1912'de "Ya Garplılaşırız, ya mahvoluruz." diye yazıyordu.²⁰ Bu görüşün en tutarlı savunucusu, fikirleri şu üç cümlede özetlenen Abdullah Cevdet idi: "Bir ikinci medeniyet yoktur; medeniyet Avrupa medeniyetidir, bunu gülü ile diken ile isticlas etmek mecburidir."²¹ İktibas etmek anlamsız, kopya etmek sathi ve tehlikeli idi. Tek cevap, Avrupa'nın bir parçası haline gelmekti.²²

Bu cereyanın temsilcilerinin daha sonraki dönemlerde çeşitli siyasal görevler üstlendiklerini ve bürokraside de bazı vazifelerde bulduklarını belirtmiştik. Mesela Dr. Abdullah Cevdet (1918-1922) zamanın Sıhhat ve İçtimai Muavenat Umum Müdürlüğü yaparken, Kılıçzade Hakkı ve Celal Nuri TBMM'de mebusluk yapmıştır. Celal Nuri 1924 Anayasa'sı hazırlanırken, raportörlük görevinde bulunmuştur. O, aynı zamanda da Cumhuriyetçidir. Dr. Abdullah Cevdet Cumhuriyetin ilanından iki yıl sonra Türkiye'nin Batı ile ilişkisi bakımından garip sayılabilecek bir tezi önermiştir; "Türk kanına kan ilavesi". A. Cevdet'e göre, İtalyan ve Almanlar'dan meydana gelen insanları Türkiye'ye getirip, Türk insanlarıyla evlenmesini sağlayıp, "kanlarını kanlarımıza ilave etmek" müspet bir sağlık politikası olabilirdi. Garpçılar daima çelişkiler içinde bulduklarından, Cumhuriyet rejiminin başından, hayatlarının sonuna kadar değişik tezler içerisinde bulunmuşlardır.²³

Baticıların programlarına baktığımız zaman, Cumhuriyet rejiminde gerçekleştirilen, tartışılan ve konuşulan devrimlerle oldukça benzerlik ve paralellik görülmektedir.²⁴

b.İslamcılık

"Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi" çalışmasıyla, düşünce hayatımızdaki önemli bir boşluğu dolduran İsmail Kara eserinde, "İslamcılık" hakkında şu ön bilgileri vermektedir: "İslamcılık, XIX.-XX. yüzyılda, İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, eğitim) yeniden hayata hakim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kaldırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütünü ihtiva eden bir hareket olarak tarif edilebilir. İslamcılık için, İslam dünyasında 'tecdid, ıslah, ittihad-ı islam (çoklukla panislamizm karşılığı kullanılır), ihya...': Batı'da 'panislamizm' özellikle yeni araştırmalarda 'modern İslam(iyet), İslam'da reformist düşünce...' gibi kelime ve terkipler kullanılmaktadır."²⁵

Bu hareket, Mısır'da Cemaleddin Efganî'nin (1839-1897) sadık öğrencisi Muhammed Abduh (1845-1905), Hindistan'da Seyyid Ahmed Han (1817-1898), Seyyid Emir Ali (1849-1828), Türkiye'de Sırat-ı Müstakîm, Sebilürreşad, Beyan'ül-Hak, Volkan, Ceride-i Sufiye, Ceride-i İlmiye, Hikmet gibi dergilerde kümelenen kişilerin öncülüğünde ortaya çıkmış ve gelişmiştir.²⁶

1908-1918 yılları arasında İstanbul'daki münevverlerin, İslamiyet'in Osmanlı toplumundaki yeri konusundaki tartışmaları, fikir cepheleşmelerine sebep olmuştur. Ortaya çıkan tartışmaların bir bakıma beklenmedik tarafı, Osmanlı uleması içinde önde gelen bazıların, reformcu akıma yaklaşmış olmalarıdır. Bu akım, İslam Dünyasında, Mısırlı alim Muhammed Abduh gibi kişiler tarafından 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında olgunluğa

kavuşturulmuştur. Reformist İslam düşüncesi karşıtları, görüşlerini Beyan'ül-Hak'ta dile getirmekteydi.

Buna karşılık, daha ileri görüşlü ulema ile birlikte sıradan insanlar, kendi görüşlerini Sırat-ı Müstakîm (daha sonra Sebilürreşad) dergisinde dile getiriyor ve Abduh'un Selefiyye okulu yanında yer alıyorlardı. Bu gurubun liderleri arasında şair Mehmet Akif de bulunuyordu. Onun epik yapıtı Safahat, toplumsal-dinî reform programını çağırabilecek yönler taşı-

İslamcıların Panislamizm üzerinde direnmelerinde, İslam'ın Modern Uygarlığa bir engel olmadığı, gerçekte Avrupa kültürünün kaynağı ve başlangıcı olduğu şeklindeki endişeli ısrarlarında, 19. yüzyıl Müslüman Hindistan'ının savunucularını ve romantik yazarlarını kuvvetle andırıyorlardı ve şüphesiz onlardan az etkilenmemişlerdi.

maktaydı. Yine, aynı grup içinde bulunan Mardinizâde Ebülûla, Said Halim Paşa, Bereketzâde İsmail Hakkı, Manastırlı İsmail Hakkı, Ferid Kam, Ahmed Naim, M. Hamdi Ahmed Hilmi, İzmirli İsmail Hakkı ve M. Şemseddin gibi entellektüel İslamcılar bulunuyordu. M. Şemseddin (Günaltay), 1914 yılında yayınlanan *Zulmetten Nura* adlı eserinde, Osmanlı'da o dönemde geçerli olan İslamiyet'in yine o zamanlar öğrenilen Batılı ideoloji açısından ilerici tarafların yeniden sahiplenilmesine yönelik bir program oluşturmaktadır.²⁷

İslamcıların Panislamizm üzerinde direnmelerinde, İslam'ın Modern Uygarlığa bir engel olmadığı, gerçekte Avrupa kültürünün kaynağı ve başlangıcı olduğu şeklindeki endişeli ısrarlarında, 19. yüzyıl Müslüman Hindistan'ının savunucularını ve romantik yazarlarını kuvvetle andırıyorlardı ve şüphesiz onlardan az etkilenmemişlerdi. Onlara göre Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş nedeni, İs-

lam'ın terki idi. İslam ile tarihî hukuk ve gele-
neksel İslam değil, bizzat kendilerinin yeni-
den keşfedip yorumladıkları eski ve gerçek
İslam anlayışını kastediyorlardı. Siyasal ve
toplumsal konularda rehberlik için Batı'ya
gitmeye hiç gerek yoktu; çünkü siyasal ve
toplumsal gelişmenin bütün unsurları, bunla-
rı bizzat Batı'nın da kendisinden iktibas ettiği

**İslamcılar, Osmanlı İmparatorluğunun ve bütün
İslam dünyasının kurtuluşunu İslamcı bir
Rönesans formülüne bağlamaktadırlar. Onlara
göre, bu memleketlerin yeniden kalkınmaları ve
yükselmeleri, ancak İslamlaşmakla mümkündür.**

İslam'ın geçmişinde bulunabilirdi. Bilim ve
teknoloji Batı'dan alınabilirdi; bunların be-
nimsemesine ve ilerlemesine İslam hiçbir
engel göstermezdi. Fakat devlet, hukuk, top-
lumsal gelenek eğitim ve temel bağlılıkta İslam
egemen kalmalıydı.²⁸

İslamcı akım, bu görüşünü çeşitli deliller üze-
rine dayandırmak istemiştir. Söyle ki: Batı'nın
ahlak ve maneviyat alanındaki geriliğinin en
büyük nedeninin laiklik sistemini kabulde ol-
duğu düşünülüyordu. Batı, dini devletten ayır-
mıştı. O kadar ki din ve ahlaktan kurtulan siya-
set başıboş kalmıştır. Bunun yanında Batı za-
limdir. Zira bu derece makineleşmiş ve mad-
deleşmiş bir dünyada adalet ve hakkaniyet
duyguları bir hayal haline gelmiştir. Batı istis-
marcıdır, o yalnız kendi insanlarını değil, Do-
ğu'yu işgal etmiş ve ilerlemesine engel olmuş-
tur, sömürmüştür. Batı, devletlerarası ilişki-
lerde bencil ve kindardır. Maneviyat alanında
Doğu, Batı'nın bulunduğu seviyenin çok çok
üstündedir. Bu açıdan Batı, Doğu'ya muhtaçtır.

İslamcılar, bu tür görüşlerinin yanında Müslü-
manların içinde buldukları durumu gizleme-
mişlerdir. M. Şemseddin'e göre, Batı büyük bir
medeniyet yolunda hızla ilerlerken, Osmanlı

İmparatorluğu "Lale Devri'ni küşad etmişti".
Sonunda yeniden kalkınabilmesi için ahlaken
nefret ettiği Batı'nın metot ve vasıtalarına muh-
taçtır. İslamcı cephenin Batılılaşma prensibi,
şu suretle açıklık kazanmıştır: Batı'nın ahlakı-
nı, sosyal fikirlerini bir tarafa bırakmak, hatta
Batı'nın ahlak buhranından kendimizi korumak
gerekir, fakat teknik ilerlemelerini almak şart-
tır. Bize düşen müspet ve menfi durumları bü-
yük bir dikkatle tespit ve ona göre hareket et-
mektir. Böyle bir kaide ile Batı medeniyetini
Osmanlı ülkesi içine nakletmek arasında derin
farklar vardır. Bu suretle İslamcılık cereyanı
tam manasıyla gelenekçi oluyordu.

İslamcılık cereyanının gelenekçiliği, Batılılaş-
ma metodunu da açıklamıştır. İslamcılara
göre, Batılılaşma, iki esasa dayanmaktadır.
Birinci esas, taklitten kaçınmaktır. Taklit, iki
bakımdan yersiz, faydasız ve zararlıdır. Meh-
met Akif durumu acı bir eleştiriye tabi tut-
maktadır..."Dini taklit, adetleri taklit, kıyafeti
taklit, selamı taklit, kelamı taklit, hülasa her
şeyi taklit bir milletin fertleri de insan taklidi
demektir ki, kabil değil, gerçek bir sosyal top-
luluk vücuda getiremez, binaenaleyh yaşaya-
maz." İkinci esas ise, Batı'dan alınacakların
ülkenin kendi gelişme sürecine ve gerçek ih-
tiyaçlarına göre yapılmasıdır. Bu ise ancak
teknik alanda olmalıdır.²⁹

İslamcılar, Osmanlı İmparatorluğunun ve bü-
tün İslam dünyasının kurtuluşunu İslamcı bir
Rönesans formülüne bağlamaktadırlar. On-
lara göre, bu memleketlerin yeniden kalkın-
maları ve yükselmeleri, ancak İslamlaşmakla
mümkündür.³⁰

c. Türkçülük

Türkçülük fikrinin ideologları, düşüncelerini
Türk Yurdu, Yeni Mecmua gibi çeşitli yayın or-
ganlarında savunmuşlardır. Bu organların
yanında Türk Ocağı gibi müesseselerin olma-

sı bu fikirlerini geniş bir kesime yaymaları, bu cereyanın etkinlik alanını göstermesi açısından dikkate değer bir noktadır.

"Bu devlet nasıl kurtulur?" sorusuna, Türkçülük cereyanı taraftarları da "Türkleşmekle" diyerek cevap vermişlerdir. Türkçülük akımının II. Meşrutiyet döneminde fikirlerinin ana hatları şöyle ifade edilebilir: "Osmanlı bayrağı altında şuursuz bir hayat geçiren Türkler bir millet halinde olmalıdırlar. Bu gayeye varmak için Türkler, millî bir vicdana sahip kılınacak, milliyetlerini idrak edeceklerdir. Milli varlıklarına, şahsiyetlerine şuur kesbedeceklerdir. Bu yoldan Türk Milleti olarak İslam milletleri arasına" kuvvetli bir unsur olarak gireceklerdir. Aynı zamanda "sarsılmış olan Osmanlı saltanatının dayanaklarını" yeniden kuvvetlendirmiş olacaklardır. Bu oluşlar Osmanlı sınırları içinde tamamlanınca yeni bir safhaya geçilecektir. Osmanlı ülkesi içindeki Türklere din ve dil unsurlarıyla bağlı, fakat ülke dışında yaşayan, milyonlarca Türkle birleşme yolu aranacak. Böylece İslam Birliği kadar kuvvetli bir Türk Birliği kurulmuş olacaktır. Bu geniş milletin bir ülkesi vardır, bu vatanın adı Turan'dır. Görüldüğü gibi Türkçülük akımı, milliyetçi bir harekettir. Bu yöndeki ideolojik faaliyetlere de kaynaklık etmiştir.³¹

İlk Türkçülerin bir özelliğine dikkat çeken M. Türköne, onları iki gruba ayırır: "Türk etnik kökeninden gelmeyen Osmanlılar ve Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne hicret etmiş müstemleke aydınları. Kural halinde, ilk Türkçü teorisyenler arasında Türk etnik kökeninden gelen yerli aydın yoktur. İlk Türkçü olarak kabul edilen Mahmud Celaleddin Paşa (Kont Konstanty Polkozic Borzecki) bir Leh asilzadesidir. Ahmet Vefik Paşa, bir Yahudi muhtedinin torunudur. Şemseddin Sami (Fraşeri) Arnavut, Ömer Seyfettin Çerkes, Ziya Gökalp Kürt'tür. Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzâde Rusya'da yetişmiş ay-

dınlardır. Türkçülüğün bu geleneği, çok fazla değişmeden bugünlere gelmiştir. Bu geleneğin, Türkçülüğün "kökü dışarda bir ideoloji olmasıyla alakası yoktur; anlaşılabilir sebepleri vardır ve bu sebeplerin günümüz için kıymeti büyüktür..."³²

Zikredilen isimler arasında, bu akımın lideri ve ideologu, hiç şüphesiz Ziya Gökalp'dır. O, 1915'te "Üç Cereyan" başlığı altında birçok makale yazdı. Makalelerini "Muasırlaşmak, İslamlaşmak ve Türkleşmek" çerçevesinde ele alıp, bu üç unsuru "telif"³³ peşindedir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti yıkılıp yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, önemli olayların ve fikirlerin sergilenmesi açısından kayda değer bir dönemdir. Bu zaman dilimindeki fikir ve düşünce hareketlerinin yoğunluğu, ancak Osmanlı Devleti'nin yükselme devriyle karşılaştırılabilir niteliktedir. Zira, bu dönemdeki tartışma, makale ve eserlerin çeşitliliği ve seviyesi oldukça yüksek olmakla birlik-

Osmanlı Devleti yıkılıp yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, önemli olayların ve fikirlerin sergilenmesi açısından kayda değer bir dönemdir. Bu zaman dilimindeki fikir ve düşünce hareketlerinin yoğunluğu, ancak Osmanlı Devleti'nin yükselme devriyle karşılaştırılabilir niteliktedir.

te, aynı zamanda şaşırtıcı bir boyuttadır. Malesef bu dönemdeki yönetim, halktan ve toplumdan kopuk aydın tarafından orijinallikten uzak bir fetret dönemi olarak algılanmış ve insanlarımıza böyle sunulmuştur. Ancak şurası bir gerçektir ki, bugünümüzle ilgili alınmış kararların çoğunluğuna, bu dönemin fikir, düşünce ve uygulamaları kaynaklık etmiştir.

Bu dönem aynı zamanda yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları ve Osmanlı Devleti'nin de yıkılış yılları olarak tarihe mal ol-

muştur. Bu yılların fikir ve ilim muhtevasının bilinmesi için, zamanın süreli yayınları ve özellikle dönemin İslamcılarının en etkin dergisi olan Sırat-ı Müstakîm (Sebilürreşad) incelemek yeterli olacaktır. Gerçekten bugün dahi tartıştığımız, konuştuğumuz çeşitli mevzu ve meseleleri, bu yayın organlarında tüm canlılığı ile görmek pekâlâ mümkündür. ■

dipnotlar

- ¹ Ülken, H. Ziya, *Türkiye'de Çağdas Düşünce Tarihi*, İstanbul 1992, 40-45.
- ² Bkz. Ülken, a. g. e., 45; ayrıca bkz. Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, haz: Mehmet Kaplan, II. baskı, Ankara 1990, 40; Öner, Necati, *Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, Ankara 1967, 16; Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara 1973, 335; Türköne, Mümtazer, *İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul 1991, 91; Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İstanbul 1998, 530.
- ³ Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişimleri*, İstanbul 1987; ayrıca bkz. Ülken, "Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri", *Tanzimat 2* (Komisyon), İstanbul 1999, 763.
- ⁴ Tunaya, T. Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul 1960, 32; Osmanlı'yı Tanzimat'a zorlayan dış sebepler için bkz. Türköne, Mümtaz'er, *Modernleşme Laiklik ve Demokrasi*, Ankara 1994, 139-142.
- ⁵ Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, III. Baskı, İstanbul 1995, 107; ayrıca bkz. Bilsel, Cemil, "Tanzimat'ın Haricî Siyaseti", *Tanzimat 2*, (Komisyon), İstanbul 1999, 693; Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev: M. Türköne, F. Unan, İ. Erdoğan, yayına haz: Ö. Laçiner, II. Baskı, İstanbul 1998, 134-150; Baydur, Mithat, "Modernleşme Bağlamında Tanzimat", *Türkiye Günlüğü*, sayı: 31, Ankara 1994, 92.
- ⁶ Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, 44-45.
- ⁷ İslamcıların II. Abdülhamit hakkındaki kanaatleri için bkz. Kara, İsmail, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul 1994, 131-142.
- ⁸ Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, 46.
- ⁹ Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, 49-50.
- ¹⁰ Bkz. Mansuri Zade Sait, "Cevazın Ahkamı Şeriyeden Olmadığına Dair", *İslam Mecmuası*, c. I, No:10, 295-303; Şerafettin: "Cevazın Ahkamı Şer'iyeden Olmadığına Dair" Makalesi Münasebetiyle *İslam Mecmuası*, c.I, No.12, 357-360; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev: M. Kıratlı, IV. baskı, Ankara 1991, 229.
- ¹¹ Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, 50-51.
- ¹² Yurdaydın, *İslam Tarihi Derstleri*, 170-171; Uludağ, Zekeriyya, *Sehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*, Ankara 1996, 29.
- ¹³ Kongar, Emre, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Tür-*

kiye Gerçeği, VI. Baskı, İstanbul 1995, 352.

- ¹⁴ Bkz. Tunaya, a. g. e., 75-97.
- ¹⁵ Bkz. Turhan, *Kültür Değişimleri*, 199-202; Ülken, *Türkiye'de Çağdas Düşünce Tarihi*, 195; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 230-236.
- ¹⁶ Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, 77.
- ¹⁷ Özek, Çetin, *Türkiye'de Laiklik, Gelişim ve Koruyucu Ceza Hükümleri*, İstanbul 1962, 13-14.
- ¹⁸ Yurdaydın, *İslam Tarihi Derstleri*, 171.
- ¹⁹ Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, 79; ayrıca bkz. Hocaoğlu, Durmuş, *Laisizm'den Millî Sekülerizm'e Laiklik Sorununun Felsefî Çözümlemesi*, Ankara 1995, 213.
- ²⁰ Bkz. İkdam, no: 5716 (Hicri 1329), 3-4; Lewis, a. g. e., 235.
- ²¹ Bkz. *İctihat*, no: 89 (Hicri 1329), 1890-1984; Lewis, a. g. e., 235;
- ²² Lewis, a. g. e., 234-235.
- ²³ Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, 81.
- ²⁴ Batıcıların program ve projeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Turhan, *Kültür Değişimleri*, 200-202.
- ²⁵ Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul 1978, I, XV.
- ²⁶ Bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi)*, II. Baskı, İstanbul 1988, II, 10; ayrıca bkz. Bolay, S. Hayri, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi*, IV. Baskı, Ankara 1995, 37-40; Mardin, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset* (Makaleler 3), III. Baskı, İstanbul 1993, 12.
- ²⁷ Bu konu ile ilgili tahliller için bkz. Mardin, Şerif, *Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim (Bediüzzaman Said Nursi Olayı)*, II. Baskı, İstanbul 1992, 227-228; ayrıca bkz. Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 18-21; Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1987, 246; Hocaoğlu, Durmuş, "Sekülerizm, Laisizm ve Türk Laisizmi", *Türkiye Günlüğü*, sayı: 29, Ankara 1994, 57; Türköne, Mümtaz'er, "Modern İslam Düşüncesinin Başlangıcı Meselesi ve Cemaleddin Afgâni Efsanesi", *Bilgi ve Hikmet*, sayı: 2, İstanbul 1993, 94; Çetinkaya, Bayram Ali, *İzmirtli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul 2000, 33-39.
- ²⁸ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 233-234; bkz. Çetinkaya, Bayram Ali, "Meşrutiyet Devri Felsefî Hayat: Akımlar, Temsilciler, Telifler ve Tercümeleler", *İslamî Araştırmalar*, c: 12, sayı: 2, Ankara 1999, 161, 171-172.
- ²⁹ Bkz. Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, 82-84; Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 28.
- ³⁰ Bkz. Tunaya, a. g. e., 84-85.
- ³¹ Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, 86-87.
- ³² Türköne, Mümtaz'er, "Millî Devlet-Laiklik-Demokrasi", *Türkiye Günlüğü*, sayı: 29, Ankara 1994, 29-30; Türkçülük akımının öne çıkan temsilcileri hakkında Ziya Gökalp'in değerlendirmeleri için bkz. Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, 1-11.
- ³³ Gökalp, *Türklesmek, İslamlasmak, Muasırlasmak*, haz: İbrahim Kutluk, İstanbul 1976, 1, 11, 18-19, 53-55; Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, 24.